

schubben & slijm

RAVON nieuwsbrief voor en door vrijwilligers | nummer 19 | april 2014

Resultaten verspreidingsonderzoek Amfibieën en Reptielen

Heikikkers inventariseren in het veenweidegebied

Amfibieën monitoren in Polen

Migratie en habitatgebruik grote modderkruiper Rijnstrangen

colofon

Schubben & slijm is de nieuwsbrief van Stichting RAVON en wordt uitgegeven door de vier grote vrijwilligersprojecten: Meetnet Amfibieën, Meetnet Reptielen, Verspreidingsonderzoek Reptielen en Amfibieën en Meetnet Beek- en Poldervissen. Schubben & Slijm wordt 4 keer per jaar verspreid aan alle waarnemers en monitoorders van RAVON.

ISSN (print): 1878-8343
ISSN (digitaal): 1878-8351

Stichting RAVON
Postbus 1413
6501 BK Nijmegen
www.ravon.nl
024-7410600 (Nijmegen)
020-5257331 (Amsterdam)
Adreswijzigingen kunt u doorgeven aan kantoor@ravon.nl

Foto omslag:
Heikikker (Foto: Edo Goverse)

Redactie:
Edo Goverse (NEM Meetnet Amfibieën)
Ingo Janssen (NEM Meetnet Reptielen)
Jan Kranenbarg & Richard Struijk (NEM Meetnet Beek- en Poldervissen)
Jelger Herder (NEM VO Reptielen en Amfibieën)
Kris Joosten
Kopij kunt u sturen naar k.joosten@ravon.nl

Aan deze nieuwsbrief werkten verder mee:
Annemarie van Diepenbeek
Arjan van der Lugt
Arnold van Rijsewijk
Arthur de Bruin
Els Tove
Eric Barenbrug
Frank Spikmans
Fred Wielink
Henny Honkoop
Jeroen van Delft
Jöran janse
Mark Scheepens
Martijn Schiphouwer
Martijn van der Loo
Martin Melchers
Olimpia Pabian
Richard Slagboom
Ronald de Boer
Sergé Bogaerts
Wouter de Vries

Vormgeving - layout:
Pleun van der Linde
Publish Impuls - Cross Media Solutions

Druk:
Ten Brink

MIX
Papier van verantwoorde herkomst
FSC® C019440
www.fsc.org

Deze nieuwsbrief is mede mogelijk gemaakt door:
Centraal Bureau voor de Statistiek, Gegevensautoriteit Natuur, Universiteit van Amsterdam, RAVON

inhoud

3 Redactioneel

4 Een kikker in de koekoek?

5 Blinde ringslang weer gespot

6 Heikikkers inventariseren in het veenweidegebied

10 Broeihopen in Groot-Amsterdam

12 Verspreidingsonderzoek amfibieën en reptielen - tussenbalans 2012-2017

14 Jongeren in de natuur

15 Prikkenpaai en watertemperatuur

16 Nederlanders monitoren ook amfibieën in het buitenland - Polen

18 Predatie op juveniele ringslangen

19 Portret van een exoot - update Italiaanse kamsalamander

20 Migratie en habitat grote modderkruiper in de Rijnstrangen

21 Vissen van vroeger in het Dommeldal: Kwabaal, grote modderkuiper en negeneuger

22 Activiteitenoverzicht

23 Contactpersonen

24 In the spotlight

redactioneel

6

12

16

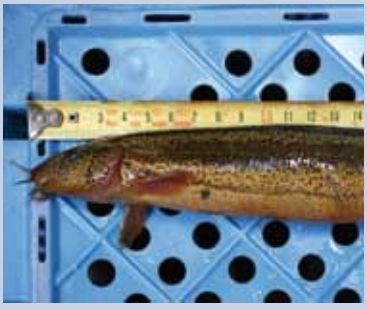

20

Het is begin maart en ik ben in mijn T-shirt onderweg naar een ven in Noord-Brabant. De zon schijnt uitbundig en temperaturen lopen op tot record hoogtes. Uiteindelijk zullen de temperaturen op maar liefst drie achtereenvolgende dagen de dagrecords breken (8, 9 en 10 maart). Dat was vorig jaar wel anders toen de maand maart in de top 10 koudste maanden ooit kwam, gevolgd door de koudste april in 16 jaar tijd. Dit maakt voor de koudbloedige amfibieën en reptielen een wereld van verschil. Met het warme weer beginnen ze vroeger aan de trek en voortplanting en laten zich, net als mensen, eerder zonnend zien.

Ik vervolg mijn weg naar het ven. Mijn oog valt op een glinsterend klontje zwarte bolletjes op het pad. Het lijkt op kaviaar maar het is sterrenschot: een gelatine-achtige brei bestaande uit de eitjes van een opgegeten vrouwtjes kikker. In de maag van een roofdier zwellen ze op, waarna de substantie wordt uitgebraakt. Een tragedie voor de kikker in kwestie die zich op een haar na had weten voort te planten. Voor mij doet deze vondst mijn hoop echter stijgen dat er al kikkers actief zullen zijn. Gelukkig voor de soort zijn ze met velen. Snel vervolg ik mijn pad richting het ven.

Bij het ven aangekomen is het helemaal stil. Ik hoor geen geplop, gepiep of gebrom. Ik loop een stukje langs de oever en zie in eerste instantie geen kikkers of kikkerdril. Zou ik dan toch te vroeg zijn? Ik voel aan het water en het is nog ijskoud. 's Nachts ligt de temperatuur nog rond het vriespunt en ondanks de aangename temperatuur in de buitenlucht heeft het water nog meer tijd nodig om op te warmen.

Dan hoor ik plotseling voorzichtig geplop, de eerste heikikker laat zich horen. De zon wint verder aan kracht en al spoedig voegen zich meerdere mannetjes bij het koor. Op de koorplaats liggen reeds enkele eiklompen, waarschijnlijk van de dag ervoor. Ik heb de tijd dus ik wacht rustig af wat komen gaat. Al snel zijn er tientallen kleine koortjes hoorbaar rondom het hele ven. Felblauwe mannetjes roepen om het hardst en bespringen nagenoeg alles wat beweegt. De eerste vrouwtjes, al dan niet met man op de rug, laten zich spoedig zien en nieuwe eiklompen worden afgezet. Zo hier en daar klinkt er ook het gebrom van bruine kikker mannen maar ze zijn duidelijk in de minderheid. Ik geniet volop, het is nog maar begin maart en de lente is volop begonnen.

Door de hoge temperaturen planten veel vroege soorten zich vroeg voort. Wanneer de temperaturen in de komende weken niet opnieuw omlaag duiken is te verwachten dat ook de larven zich sneller zullen ontwikkelen. De jonge dieren zullen dan eerder het land op klimmen. Het is goed om daar rekening mee te houden met de monitoring en het verspreidingsonderzoek. Bijvoorbeeld bij het zoeken naar heikikkers op land zoals verderop in dit nummer wordt beschreven. Ik hoop op een mooi veldseizoen voor iedereen, het begin is er!

Jelger Herder

Een kikker in de koekoek?

Niet alleen in straatkolken (zie RAVON 51 en schubben & slijm 18, beide december 2014), maar ook in koekoeken (lichtkolken onder de begane grond bij kelderramen), meter- en leidingputten, holtes onder deurroosters e.d. komen amfibieën terecht. Het gaat daarbij vooral om de wat kleinere dieren: watersalamanders en juveniele kikkers en padjes. Via het rooster of de spleten onder het deksel tuimelen ze erin, waarna ze weinig anders kunnen doen dan in die valkuilen hun dood afwachten. Soms met tientallen tegelijk. Vivara heeft er, in samenwerking met RAVON, wat op bedacht: de kikkertrap, die online of via de bestelbon uit de catalogus te bestellen is.

Salamander, kikker, pad, muis en spitsmuis: allemaal weten ze de kikkertrap te gebruiken om uit een koekoek of put te ontsnappen. (Foto's: RAVON / Vivara)

Het is een dubbele metalen strip met houten rand, waarbinnen je de kikkertrap op de gewenste lengte kunt uitschuiven. Eén uiteinde is geschikt om vast haken aan een rooster (standaardrooster met mazen van 30 mm breedte). Het andere uiteinde heeft een knik om goed aan te sluiten op de bodem van de put, of –wanneer omgekeerd geplaatst- tegen de bovenrand van de put of dekselopening. Altijd op maat te maken dus, met een goede aansluiting op de bovenrand van put of keldergat. De rest doen de dieren zelf. Vooral 's nachts weten zij de weg naar buiten te vinden! De strip is er in twee lengtematen: een voor dieptes van 60 tot 120 cm en een voor gewenste lengtes van 35-60. De kikkertrap is leverbaar vanaf voorjaar 2014. Nadere informatie: www.vivara.nl/kikkertrap

Meer informatie over hulp van amfibieën in putten en keldergaten: www.padden.nu > Oplossingen > Putten

Zelf uitklimstrip maken?

Maar de handige doe-het-zelver kan er zelf ook een maken. In principe zijn diverse materialen geschikt om een uitklimstrip te maken: een houten plankje met dunne dwarslatjes erop of een metalen geperforeerde strip. Een dicht netwerk van gaatjes in het materiaal of een reliëfstructuur geven de dieren voldoende houvast om naar boven te klimmen. Hout met grof jute bekleed kan ook. Maak de uitklimstrip op maat, zodanig dat hij een beetje schuin in de put komt te staan. Zorg dat de bovenkant goed aansluit op de opening van het putdeksel of rooster, en de dieren weten er uit te komen.

De website www.padden.nu, een site voor paddenoverzetters, is nu uitgebreid met informatie over de verschillende soorten putten die onbedoeld als valkuil werken, en de mogelijkheden om de dieren een reddingsboei te bieden. Zie www.padden.nu > Oplossingen > Putten.

Annemarie van Diepenbeek
a.v.diepenbeek@ravon.nl

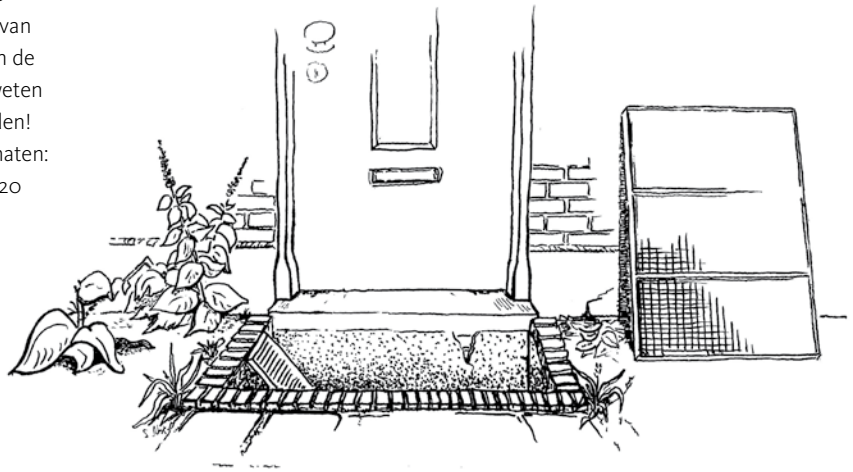

Tekeningen: Arnold van Rijsewijk

Blinde ringslangvrouw op 15 juni 2013, Het Leesten. (Foto's: Ronald de Boer)

Blinde ringslang weer gespot

In schubben en slijm nummer 12 van juli 2012 maakten Harm Hofman & Ingo Janssen onder het kopje "Blinde ringslang redt zich prima" melding van een blinde vrouwtjes ringslang bij het salamandergat bij Apeldoorn. Later werd door Harm nog een vrouwtje gevangen dat blind was aan het linkeroog. (pers. med. Harm Hofman)

Flink gegroeid sinds vorig jaar: nu 97 cm

Tijdens een bezoek aan het salamandergat halverwege juni zag ik 4 of 5 grote ringslangvrouwtjes op de oever liggen, hiervan konden er 3 gevangen worden waarvan er een geheel blind was: hetzelfde dier dat Harm & Ingo een jaar eerder vingen! Ze zag er erg goed uit en was ook wat gegroeid sinds vorig jaar. Wat mij opviel aan deze slang is dat ze na het vangen erg onrustig bleef. Ik bewaar de gevangen slangen altijd even in een linnen-tasje om rustig mijn spullen te kunnen pakken. Meestal blijven de slangen daar rustig in liggen. Ook bij het hanteren bleef ze maar proberen om weg te komen. Meer nog dan bij een slang die op het punt staat te vervellen en van die mooie blauwe ogen heeft. Meten werd daardoor erg moeilijk, maar ik kwam tot 97 cm, twee centimeter meer dan Harm & Ingo vorig jaar.

Wat viel er nog meer op aan deze slang?

Ze is alleen op haar reukorgaan aangewezen en is voortdurend aan het tongelen, op de foto van vorig jaar is ook te zien dat ze de kop een centimeter of 15 boven de grond houdt om zo beter de omgeving op te kunnen nemen. Op bijgaande foto's is duidelijk te zien dat de oogkas helemaal is ingedrukt en dat ook een paar schubben op de kop een behoorlijke tik hebben gehad. Wat kan nu de oorzaak van dit trauma zijn? Heeft de slang een tik met een stok op de kop gehad of is ze grof aangepikt door een vogel? Hebben een paar jaar terug meerkoeten of waterhoentjes gebroed op het eilandje in het midden van de poel? De slangen liggen daar graag te zonnen ... het blijft gissen. Wat ik half juni wel opmerkelijk vond, is dat er alleen maar grote slangen rond de poel lagen, waren ze te groot voor de blauwe reiger die op de plek waar even later de blinde slang werd gevangen stond ? We blijven de (blinde) slangen bij Apeldoorn ook de komende jaren volgen.

Ronald de Boer

Naschrift redactie

In de prachtige BBC documentaire Life in Cold Blood is in aflevering 5 "Sophisticated Serpents" te zien hoe op Carnac Island, voor de kust van West Australië, veel Australische tijgerslangen (*Notechis scutatus*) blind zijn.
Deze slangen leven in de nabijheid van een meeuwenkolonie en voeden zich hoofdzakelijk met de kuikens van deze meeuwen. Zij missen hun ogen door aanvallen van de hier nestellende meeuwen. Speelt er bij de blinde slangen van het salamandergat ook iets dergelijks?

Heikikkers inventariseren in het veenweidegebied

Edo Goverse

Wanneer kun je het beste voor de heikikker er op uitgaan om ze te inventariseren of monitoren? De meeste waarnemers en boekjes zullen aangeven dat het vroege voorjaar de beste periode is om heikikkers te zoeken. In het vroege voorjaarjaar trekken heikikkers massaal van hun overwinteringlocatie naar hun voortplantingswater, waarna een prachtig schouwspel zich voordoet met roepende blauwe mannetjes. Grote clusters aan eiklompen worden dan afgezet die veelal goed te vinden en tellen zijn. Dit fenomeen speelt zich voornamelijk af in vennen op de hoge zandgronden en het duurt maar een paar dagen. Ook in het veenweidegebied komt de soort wijd verspreid voor zoals in delen van Zuid-Holland, Utrecht en marginaal in Noord-Holland, zij het veelal in relatief lage dichtheden. Dit artikel behandelt naast specifieke kenmerken van het veenweidegebied drie casussen van waarnemers met hun ervaringen hoe, waar en wanneer je het beste de heikikker kunt gaan zoeken.

In het verre verleden heeft in laag Nederland (d.w.z. delen van Noord-, Zuid-Holland en Utrecht) op grote schaal ontvening plaatsgevonden, waarna de gebieden zijn omgezet in weiland. In de winter kan het grondwater tot het maaiveld komen waardoor de gronden na de winter zeer nat zijn en langzaam opwarmen. Hierdoor komen heikikkers later uit hun winterrust en hier vindt de voortplanting dan ook later plaats dan op de warmere zandgronden. Dit geldt ook voor de komgronden langs de rivieren. Het verschil kan oplopen tot enkele weken.

Het veenweidegebied is landschappelijk gezien grootschalig en kenmerkt zich door een hoge dichtheid aan sloten. Veelal is er

Heikikker Bloemendalerpolder. (Foto: Edo Goverse)

Oever Bloemendalerpolder. (Foto: Edo Goverse)

sprake van een zeer groot aaneengesloten leefgebied waar de heikikker voor kan komen. Maar de dichtheden zijn laag en in het vroege voorjaar vindt er geen spektakel plaats van clustering aan roepende blauwe mannetjes waardoor de trefkans gering is. In de sloten kun je vervolgens her en der een eiklomp tegenkomen. Losse eiklompen zijn dan lastig tot op soort te determineren omdat een heikikkereiklomp (klein en compact) ook sterk kan lijken op een vers gelegde eiklomp van een bruine kikker (klein en compact), voordat deze is opgezwollen tot een grote, meer 'blubberige' eiklomp. De bruine kikker komt namelijk ook wijd verspreid voor in het veenweidegebied, ook in relatief lage dichtheden en de voortplantingstijd overlapt vaak deels die van de heikikker.

Na de voortplanting zoeken heikikkers hun zomerhabitat op. Deze habitat bevindt zich in de directe omgeving van het voortplantingswater, tot een afstand van 300 meter, waar voldoende dekking is in de vorm van vochtige ruigten. De kikkervisjes zijn te vangen met schepnet, maar vanwege de hoge dichtheid aan sloten zullen dat er nooit veel zijn. Dit zullen eerder 'bijwaarnemingen' zijn tijdens het inventariseren van vissen. Bovendien zijn de kikkervisjes erg moeilijk van de bruine kikker te onderscheiden. Door de liptandjes te bestuderen met een loepje is het (soms) mogelijk om tot een soortkeuze te komen, maar dat is niet voor iedereen weggelegd. Bij het hanteren beschadigen ze snel.

Wanneer is de heikikker wel goed te vinden in het veenweidegebied? In de (na)zomer houden de (sub)adulte heikikkers zich op langs oevers van sloten. Dat geldt vanaf medio juni ook voor de juveniele heikikkertjes die het water

hebben verlaten. De juvenieltjes zijn te herkennen aan hun ranke postuur, spitse snuit en lichte rugstreep die begint tussen de ogen en doorloopt over de rug. Door rustig langs de oevers van sloten te lopen en uit te kijken naar kikkers zijn in deze periode het makkelijkst heikikkers te vinden. Dispersie van juveniele kikkertjes vindt nu ook plaats. Het is wel de kunst enkele te vangen om tot een zekere determinatie te komen! Doordat nu drie levenstadia (adult, subadult, juveniel) zich langs de oevers bevinden is de trefkans aanzienlijk groter dan in vergelijking met het voorjaar. Ook schuilen de dieren graag onder stukken hout, platte stenen, overhangende pollen of bij overhoekjes. De toegankelijkheid voor de waarnemers is in het veenweidegebied wel beperkt omdat de weilanden merendeels in gebruik zijn voor veeteelt en dus niet zomaar te betreden zijn. Ook is het niet altijd even makkelijk om van het ene perceel naar het andere te komen door de sloten en het ontbreken van bruggetjes of loopplanken. Het grootschalige veenweidegebied wordt ten dele ontsloten door veenkades, wegen en fietspaden waarlangs sloten liggen. Zo is het met een omweggetje vaak alsnog mogelijk om op veel verschillende locaties te zoeken naar heikikkers.

Casus Bloemendalerpolder

Edo Goverse

De Bloemendalerpolder is een intensief met koeien en schapen beweid poldertje dat ligt ingeklemd tussen Weesp, Amsterdam-Rijnkanaal, de A1 en de Vecht. Het voorkomen van de heikikker staat beschreven in boekje Haring in het IJ van Melchers & Timmermans (1991). In het onderzoeksgebied Groot-Amsterdam werd de soort maar in 1 kilometerhok vastgesteld. Een vogelaar had hen getipt dat er in dat gebied ooit wel eens heikikkers gehoord waren. Het zoeken naar de heikikker leverde in eerste instantie niets op, totdat ze tijdens het uitzetten van muizenvallen een klein eiklompje vonden. Na enkele herhaalbezoeken werd met de vondst van een heikikkervrouwtje de soort herbevestigd.
In 2007 wilde ik zelf ook eens een heikikker zien zo dicht bij huis. In het vroege voorjaar heb ik meerdere keren gezocht en geluisterd, maar zonder succes. In 2008 wederom meerdere keren in het vroege voorjaar de polder in geweest, op zoek naar de heikikker, en weer geen gevonden. Eén keer meende ik zachtjes gebubbel van een heikikker te horen, maar gelijkertijd zakte ik in de venige oever weg, waarbij veel moerasgas vrij kwam... Dit heb ik dan ook niet als waarneming beschouwd. Dat jaar kreeg ik van Axel Groenveld de tip om juist in de zomer de oevers af te zoeken op heikikkers. Op 25 juli 2008 ging ik weer de polder in en daar sprong een bruinige kikker weg. Ik dook er achteraan en miste de kikker, die verdween in de met kroos bedekte sloot. Was dit een heikikker? Na minuten wachten verscheen de kikker aan de oppervlakte en dit keer miste ik niet. Teleurstelling: een bruine kikker. Maar niet veel later was het wel raak met de vangst van een heikikker. Die middag vond

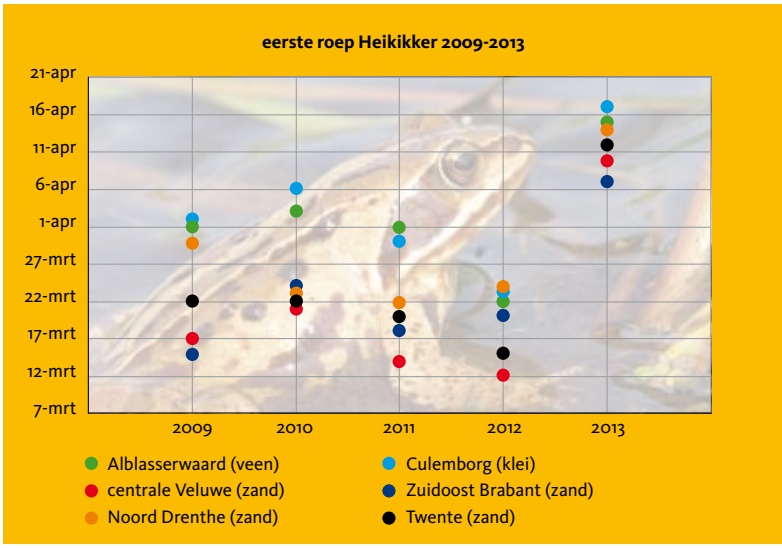

ik een mannelijke heikikker en twee juveniele heikikkertjes! Missie geslaagd! Op 31 juli vond ik een juveniele heikikker aan de andere kant van de polder. Over de jaren heen heb ik vaker de Bloemendalerpolder onderzocht met als resultaat een enkele waarneming van een volwassen exemplaar in het voorjaar en een veelvoud aan juveniele heikikkers in de nazomer (juni-september).

Casus Alblasserwaard

Richard Slagboom

Het uitgestrekte en open veenweidegebied van Alblasserwaard is, samen met het naastgelegen Vijfherenlanden, één van de grootste aaneengesloten gebieden waar de heikikker voor komt. De heikikker vind je hier in lage dichtheden wat het, in combinatie met de uitgestrektheid en de vele duizenden sloten, lastig maakt om de soort te monitoren.
Er zijn in de Alblasserwaard enkele (natuur)gebieden waar de heikikker in iets hogere dichtheden voorkomt. Eén van deze gebieden is het Natura 2000-gebied Donkse Laagten, dat beheerd wordt door Staatsbosbeheer. Binnen de grenzen van dit natuurgebied liggen enkele zogenaamde blauwgraslandjes, schrale natte graslandjes, waar ik sinds 2008 de heikikker voor het Meetnet Amfibieën monitoor.
Elk jaar, als vanaf half maart de temperatuur oploopt, begint het weer te kriebelen. Iedere dag check ik de bekende websites en internetfora, om te kijken of ergens in den lande al heikikkers worden gehoord. En als dan de eerste waarnemingen, vaak uit Brabant en Limburg, van roepende dieren verschijnen, wacht ik nog een aantal dagen af, en ga dan op pad naar de Donkse Laagten. Uit ervaring weet ik dat de heikikker in laagveengebied later roept dan dieren van de zandgronden in het oosten en zuiden van het land (zie inleidende tekst waarom).
Toch blijkt in de praktijk dat ik nog avonden lang voor noppes naar mijn telgebied fiets. De roeptijd van heikikkers is hier in de polder vaak erg kort, en bang om iets te missen controleer ik iedere avond mijn telgebied. 'Nou ja, elke avond' op 31

maart 2011, een mooie rustige 'kikkeravond', had ik sociale verplichtingen. 'Een avondje er tussenuit moet toch wel kunnen' dacht ik nog... niet dus! De volgende dag vond ik ruim 40 eiklompen in m'n telgebiedje. Voor de show riep er nog één heikikker, maar ik was te laat voor het spektakel!
In de literatuur wordt beschreven dat heikikkers in het noorden van het land enkele weken later roepen dan in het zuiden, maar hoe zit het dan met de laagveengebieden in het westen van Nederland? Veel is hierover nog niet algemeen bekend. Aan hand van waarnemingen van monitoorders van verschillende gebieden (zie fig.1) in Nederland heb ik de eerste 'roep' uit de periode 2009-2013 weergeven in een grafiek (zie fig.2)
Wat opvalt, als je de roeptijden in de verschillende gebieden met elkaar gaat vergelijken, is niet zozeer het grote verschil tussen Noord- en Zuid Nederland, maar eerder het verschil tussen de populaties van zandgronden en die in gebieden met een andere ondergrond, zoals laagveen en klei.
Gemiddeld roepen de heikikkers op de zandgronden in het zuiden van Nederland 13,4 dagen eerder dan de heikikkers in de laagveenpolders in de Alblasserwaard. De heikikkers in de uiterwaarden (rivierklei) bij Culemborg roepen met gemiddeld 14,2 dagen zelfs nog later. Het verschil tussen de populatie van de zandgronden in Noord- en Zuid-Nederland is minder groot. De heikikkers in het Mensingebosch (Noord Drenthe) roepen gemiddeld 6 dagen later dan die in Zuidoost-Brabant. In jaren met een koud voorjaar, zoals 2013, zitten de roeptijden dichter bij elkaar. Natuurlijk is dit verschil berekend aan de hand van slechts enkele (tel)gebieden, maar toch tekent zich een duidelijk verschil af. Wellicht dat er nog een groter verschil te vinden is tussen de roeptijden van Brabantse zandgronden en bijvoorbeeld klei of

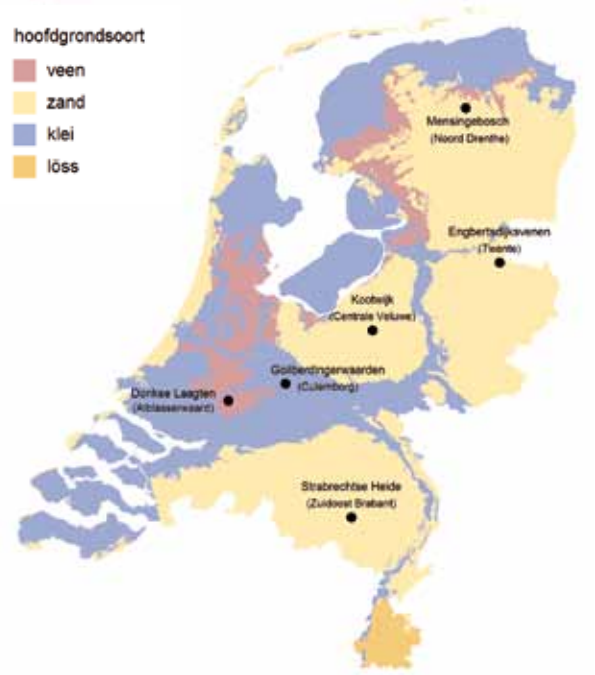

Bodemsoortenkaart gebieden.

Heikikkers zoeken langs de Tiendweg te Haastrecht. (Foto: Arjan van der Lugt)

veengronden in Friesland of de kop van Overijssel.
Voor mijn eigen telgebied in de laagveenpolders van de Alblasserwaard blijkt dat ik toch nog wat meer geduld moet opbrengen voordat ik op pad ga, en dan nog is de kans vrij groot dat ik de roepende dieren mis. Uit mijn telgegevens blijkt namelijk dat de kans dat ik de heikikker hoor roepen in één van m'n telgebiedjes 'slechts' 56% bedraagt. Tijdens de zoektocht naar juvenielen, en deze zoek ik altijd gedurende 10 minuten per deelgebied tijdens de laatste ronde in juli/augustus, is de trefkans met 78% een heel stuk hoger!
Dus mis je een keer de roepende dieren in het vroege voorjaar, ga dan nog zeker een keertje kijken in de zomer. De kans is groot dat je dan wel (juveniele) heikikkers vindt.

Casus Heikikkers op oude veenkades

Arjan van der Lugt

In mijn oude veldgidsje De amfibieën en reptielen van Nederland, België en Luxemburg (1981) van Max Sparreboom staan op de heikikkerverspreidingskaart vier overtuigende zwarte stippen in het veenweidegebied rond Woerden. Als je goed kijkt lijken de stippen zelfs in het Zuid-Hollandse deel te liggen. Van deze kern is niets meer terug te vinden als je de Atlas amfibieën en reptielen van Nederland (Creemers & Van Delft 2009) erop naslaat. Heikikkers lijken alleen nog voor te komen in de Nieuwkoopse Plassen en op een enkele plek in de Lopikerwaard.
Gefascineerd door deze oude waarnemingen ben ik samen met mijn broer Michiel in 2011 gestart met een onderzoekje naar de aanwezigheid van de heikikker in het laagveengebied onder Woerden en in de Lopikerwaard. Vanuit mijn Nieuwkoopse ervaringen wist ik dat de trefkans op heikikkers het grootst is in de nazomer. Juveniele heikikkers zijn dan relatief algemeen en laten zich makkelijk overdag verrassen door voorzichtig door de lage begroeiing te lopen.
Op 2 augustus 2011 trokken we er een dag voor uit en begonnen we ten zuiden van Oudewater in de Lopikerwaard. We hadden

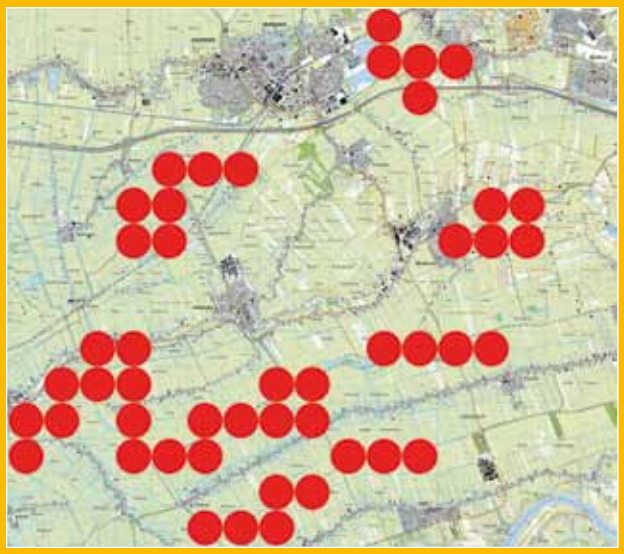

Zoeken naar juveniele heikikkers levert vanaf 2011 waarnemingen op in 47 kilometerhokken. Het betreft voor een groot deel nieuwe vindplaatsen. Deze verspreidingskaart geeft uitsluitend de waarnemingen Arjan en Michiel van der Lugt weer. (Foto: Arjan van der Lugt)

Juveniele heikikkers. (Foto: Arjan van der Lugt)

een paar oude vindplaatsen en het leek ons logisch om daar maar eens mee te beginnen. Tot onze verrassing troffen we vrij snel meerdere juveniele exemplaren aan in een door koeien vertrapte slootkant bij een oude veenkade langs de Benschopper Molenvliet. Op de veenkade zelf was het helemaal raak. We hebben ongeveer 1,5 kilometer kade afgelopen en tussen het korte gras zagen we met enige regelmaat juveniele heikikkers, in totaal ongeveer 50. Die dag hebben we nog gezocht op de Schenkelkade (grens Utrecht- Zuid Holland), Noordzijdse Kade en de Bolklandsekade. Op al deze kades troffen we juveniele heikikkers en een enkel adult exemplaar aan. In totaal zagen we die dag heikikkers in 10 kilometerhokken.

Dit vonden we een ongekend succes en het motiveerde enorm om door te gaan met ons plan om beter zicht te krijgen op de verspreiding van de heikikker in dit laagveengebied. Onze focus lag nu vooral op de veenkades. We vermoedden dat deze prachtige eeuwenoude natuurlijke linten door het weidegebied van cruciaal belang zijn voor de heikikkers. In 2011 en 2012 hebben we zo goed als alle betreedbare veenkades bezocht. Op al deze kades met uitzondering van de kade bij Trappersheul troffen we heikikkers aan. Het meest opzienbarend vonden we de waarnemingen op de Oostkade van Waarder en de Hollandsekade pal ten oosten van de nieuwbouwwijk Polanen in Woerden. De vier zwarte stippen uit Sparreboom! Ze gelden nog steeds.

Inmiddels zijn we drie jaar verder en hebben we in 47 verschillend kilometerhokken heikikkers aangetroffen. Vorig jaar ontdekte ik dat juveniele heikikkers ook te vinden zijn midden in het weidegebied langs slootranden. Dit roept nieuwe vraagtekens op. Bijvoorbeeld zijn de veenkades wel zo belangrijk als we aanvankelijk dachten? Aan de andere kant biedt het ook wel weer een nieuw perspectief om volgend jaar gericht verder te zoeken. Want het is me inmiddels wel duidelijk dat de Lopikerwaard een echt heikikkerbolwerk is.

Blauwe heikikkers

Bijzonder aan de heikikker is dat de mannetjes tijdens de piek van de voortplanting opvallend blauw kan kleuren. De nuances variëren van zacht hemelsblauw tot bijna kobaltkleurig. Deze blauwe kleur dient er niet voor om de vrouwtjes te imponeren, maar wordt hormonaal aangestuurd en gestimuleerd door de aanwezigheid van juist andere mannetjes. Dus hoe meer hitsige mannen bij elkaar, hoe blauwer de heikikkerman kan aanlopen. In gebieden als het veenweidegebied waar de dichtheid aan heikikkers veelal erg laag is verkleuren de mannen niet zo fraai en worden hooguit grijzig.

(Foto: Richard Slagboom)

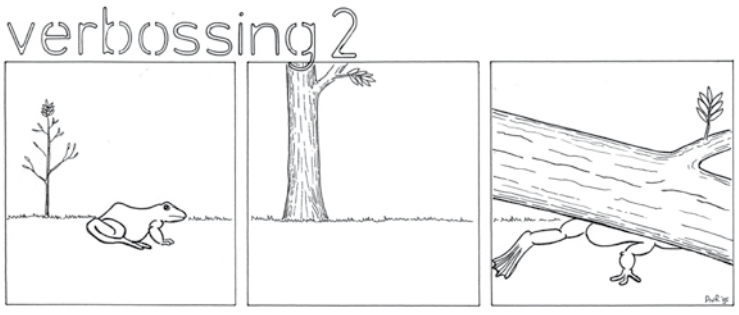

Cartoon: Arnold van Rijsewijk, RAVON.

Broeihopen in Groot-Amsterdam

Voor het vermelden van de resultaten eerst even aandacht voor het volgende!

Jubileum
Het broeihoop project in het Amstelveense Poelgebied, in 1994 gestart door Hein Koningen en Martin Melchers, bestaat 20 jaar. Dat is een fraaie lange reeks van spitten en tellen!

Hoe ontstond het ook weer?
Het spoorlijntje van het Haarlemmermeerstation in Amsterdam naar Uithoorn en verder, was van oudsher bij reptielenliefhebbers bekend om zijn populatie ringslangen. De grootste aantallen slangen lagen altijd tussen de pollen pluimzegge aan de waterkant ter hoogte van de Grote Poel bij Amstelveen. Overige waarnemingen betroffen zwervende exemplaren. Het Amstelveense Poelgebied herbergt al heel lang een zich reproducerende populatie ringslangen. Gedocumenteerde voortplanting vond plaats bij een tuincentrum tegenover het spoordijkje. Langs de waterkant opgeslagen tuinafval diende hier als broeihoop. In 1994 werd het tuinafval opgeruimd en de oever opnieuw geschoeid. Zoveel netheid bracht de populatie in gevaar. Het was een grote populatie want eind jaren tachtig zijn hier op een topdag eens 25 ringslangen waargenomen. Hein en ik brachten in 1994 een bezoek aan het spoordijkje en zagen 7 ringslangen. Ze zaten er dus nog steeds.

De Wilde Stad en het spoordijkje
En passant bedachten we op het spoordijkje het plan een boek te schrijven voor het 100-jarige jubileum van de oudste afdeling van de KNNV van Nederland, die van Amsterdam. Dat boek getiteld De Wilde Stad is er ook daadwerkelijk gekomen. Het spoordijkje bleek een inspirerende plek want toen Hein zag dat de broeihopen verdwenen waren kwam hij onmiddellijk in actie, en nog dat zelfde jaar liet hij een serie broeihopen aanleggen op het talud van het spoordijkje tegenover het tuincentrum. In het najaar van 1994 vonden we in een broeihoop een legsel van 25 eieren. Sindsdien vonden we jaarlijks steeds meer eieren. Dat zou niet zo blijven want dwars door het rustige, weinig betreden gebied, werd een fietspad aangelegd. Ter compensatie wel met 18 faunapassages onder het fietspad door. Het fietspad is nu een populaire doorgangsweg en behoort tot de drukst bereden routes in Amstelveen. De ringslangen bleven de locatie met broeihopen trouw maar de aantallen namen af. Wat bleek het geval...

Pro Rail stort 18 faunapassages dicht
Pro Rail stortte alle 18 faunapassages dicht omdat de stabiliteit van de spoordijk in gevaar kwam. Grotere onzin is niet denkbaar.

(Foto: Martin Melchers)

Intercity's, zware goederentreinen of hoge snelheidstreinen komen hier niet. Het is een museumlijntje. Er rijdt eenmaal per week, heel langzaam, een trammetje en dan alleen nog in de zomer. Uitgerekend in het twintigste jaar van ons langjarige broeihoopproject vonden we nul eieren in de broeihopen. We hebben toch het glas geheven op ons jubileum en kregen van de Amsterdamse Bos-collega's een cadeau.
Het mooiste cadeau zou echter zijn dat Pro Rail zijn vijandige houding naar de ringslangen hier laat varen en de faunapassages weer opent. Amstelveen kan door het aanbrengen van takkenrillen naar de passages het gebruik hiervan bevorderen. Deskundige adviseurs zijn beschikbaar.

Telresultaten
In alle broeihopen bij elkaar 3.828 eieren, uitgekomen 2.992.

lokatie	aantal eieren 2012	uitgekomen 2012
Amsterdamse Bos	1025	889
Diemerbos	1328	674
Diemerzeedijk	587	583
Nesciobrug Diemenzijde	521	516
Waterland Oost	351	314
Bijlmerweide Noord	16	16
	3828	**2992**

Het resultaat in 2012 was totaal 2.268, uitgekomen 1.988. Het totaal aantal eieren is toegenomen en het totaal aantal uitgekomen eieren eveneens. Vooral door de broeihopen in het Diemerbos is het aantal spectaculair gestegen. Hopelijk komt er continuïteit in dit succesvolle project dat nu begeleid wordt door ringslangdeskundige bij uitstek Pieter de Wijer. Diemerbos, van harte gefeliciteerd met de eerste plaats qua aantal eieren.

Pro Rail stelt teleur

Het is het nu verboden om op de oudste trajecten in Groot-Amsterdam langs Diemenspoor en Diemerdriehoek te lopen. Bram Kristel heeft in de Diemerdriehoek in zijn spoortuintje 10 jaar broeihopen aangelegd van hoofdzakelijk natuurlijk materiaal zoals wilgenroosje, brandnetels en andere bladdragende kruiden. Alle jaren had Bram succes. Hij heeft er in zijn eentje voor gezorgd dat hier 4.220 eieren zijn afgezet in zijn broeihoop waaruit in die tien jaar dat er een broeihoop aanwezig was 3.117 slangetjes zijn geboren. Sinds 2010 is hier geen broeihoop meer die door een deskundige wordt aangelegd en geteld. Wel heeft Pro Rail na het verwijderen van de spoortuintjes een ringslang-reservaat aangelegd. Door gebrek aan beheer groeit het gebiedje snel dicht met bomen en niemand volgt het resultaat. Jammer, maar het lijkt er sterk op dat de ringslangen op zoek naar een plek om hun eieren af te zetten de spoordijk grotendeels hebben verlaten en nu de broeihopen in het natuurgebiedje onder de Nescio-brug hebben ontdekt. Bosvorming is, evenals in het ringslangreservaat langs het spoor, de grootste vijand van dit prachtige biotoopje. Onder de Nescio-brug heeft al menige fietser een ringslang in de waterpartijen zien zwemmen. Wie heeft dit gebiedje ingericht?

Tot slot

Afgaande op de resultaten met aangelegde broeihopen kunnen we stellen dat het goed gaat met de ringslang in Groot-Amsterdam. Hopelijk is dit ook weer in 2014 het geval. Blijf ze aanleggen die hopen en geniet van het eieren tellen.

Martin Melchers

RAVON coördinator ringslangmonitoring Groot-Amsterdam

Pad met bloedzuiger

In schubben & slijm nr. 4 (pag. 4) is een kort artikel opgenomen over een paardebloedzuiger die een kamsalamanderlarve verslindt. Eric Barenbrug stuurde ons een unieke foto van een pad met bloedzuiger. De voedselopname door bloedzuigers kun je verdelen in 2 verschillende categorieën: het inslikken van hun prooi (bijvoorbeeld paardenbloedzuiger) of door het aanboren en bloedzuigen (bijvoorbeeld medicinale bloedzuiger).
De medicinale bloedzuiger leeft van zoogdieren, vogels, vissen en met name van amfibieën. Bloedzuigers die zich alleen voeden met amfibieën groeien langzamer en hebben langer nodig voor geslachtsrijping dan bloedzuigers die ook op zoogdieren parasiteren. Dit komt doordat zoogdieren een hoger energetisch gehalte hebben in vergelijking met amfibieën. Kikkers en salamanders hebben vaak minder bloed volume dan zoogdieren waardoor de bloedzuiger vaak nog niet verzadigd is als de dieren zijn leeggezogen. Wanneer de bloedzuiger wel is verzadigd zoekt hij naar dieper water waar hij zich verschuilt.

Op de foto is te zien hoe een donkere bloedzuiger zich vastklampt aan een gewone pad. Vermoedelijk een onechte paardenbloedzuiger. De vraag is of deze aan het 'verslinden' is of bloed aan het zuigen. (Foto: Eric Barenbrug)

Verspreidingsonderzoek Reptielen en Amfibieën

Tussenbalans 2012-2017

Jelger Herder

Tussenstand 2012-2013

Het huidige NEM verspreidingsonderzoek Reptielen en Amfibieën richt zich op de periode 2012 – 2017. We zijn nu twee jaar onderweg, tijd om de balans op te maken. Doel is de verspreiding (range) van de geselecteerde reptielen en amfibieën te actualiseren binnen de periode 2012-2017.

Van de in totaal 1680 te actualiseren 10x10 km-hokken van alle soorten samen is nu 70% geactualiseerd. Er zijn echter verschillen per soort. De eerste soort waarvan de verspreiding compleet geactualiseerd is, is de vuursalamander. Dit heeft te maken met de geringe verspreiding (slechts 4 10x10 km-hokken) en de grote aandacht voor de soort in verband met de schimmelziekte die de vuursalamanders treft (zie www.sosvuursalamander.nl). Andere soorten waarvan al veel hokken geactualiseerd zijn, zijn de zandhagedis en adder. Dit zijn relatief makkelijk waarneembare soorten die met name in natuurgebieden voorkomen (drukker bezocht dan landelijk gebied). Opvallend is dat voor zowel de boomkikker en knoflookpad reeds 81% van de range geactualiseerd is. Dit waren soorten die in de vorige meetperiode achterbleven. Dit is te verklaren door de grote inspanning die geleverd is in 2012. De knoflookpad is toen met behulp van environmental DNA zeer succesvol in beeld gebracht en ook voor de boomkikkers is er in 2012 nog een grote inspanning geleverd in de laatste hokken die nog openstonden uit de periode 2007-2012.

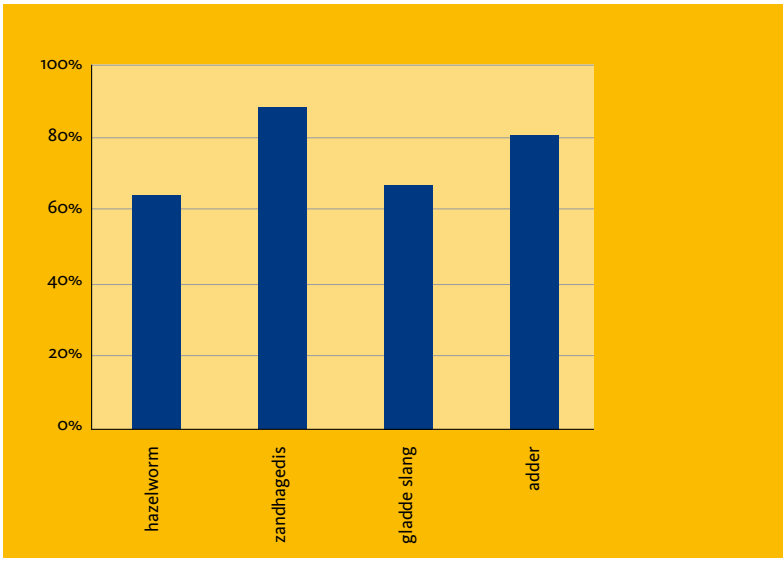

Grafiek 1. Tussenstand actualisatie reptielen 2012-2017.

De tussenstand van 70% voor het totaal is mooi maar er moet nog veel gebeuren om ook de resterende 30% van de 10x10 km-hokken in de komende 4 jaar te actualiseren. Bij de reptielen verdienen de lastig vindbare hazelworm en gladde slang extra aandacht. Bij de amfibieën de kamsalamander en vinpootsalamander, soorten waar gericht naar gezocht moet worden. Daarnaast ook de rugstreeppad, heikikker en poelkikker. Dit zijn soorten met een grote verspreiding en daarom een groot aantal af ter ronden 10x10 km-hokken. Daarnaast komen deze soorten (net als de kamsalamander) veelvuldig voor buiten de natuurgebieden waar minder waarnemers actief zijn. Voor de

Nederlandse Naam Reptielen	Percentage geactualiseerd in 2007-2012
hazelworm	64%
zandhagedis	88%
gladde slang	67%
adder	81%
vuursalamander	100%
kamsalamander	61%
vinpootsalamander	66%
knoflookpad	81%
rugstreeppad	66%
boomkikker	81%
heikikker	70%
poelkikker	61%
Totaal	**70%**

Grafiek 2. Tussenstand actualisatie amfibieën 2012-2017.

poelkikker speelt ook de herkenning een rol, deze soort lijkt sterk op de andere groene kikkers (bastaardkikker en meerkikker) maar is met gebruik van de herkenningskaart relatief eenvoudig op naam te brengen. Degene die de herkenningskaart nog niet in hun bezit hebben kunnen deze downloaden op de RAVON website.

Veldseizoen 2014

Inmiddels is het veldseizoen alweer begonnen. We hopen dat iedereen weer met veel enthousiasme het veld in gaat om waarnemingen te verzamelen van amfibieën en reptielen. We vragen je daarbij rekening te houden met de nog te actualiseren 10x10 km-hokken van de doelsoorten. Deze zijn te vinden in de kaartmodule die weer geupdate is (zie verderop). Neem hier dus eens een kijkje om te zien welke soorten en 10x10 kmhokken er bij jou in de omgeving nog bezocht moeten worden.

Ook zullen er dit jaar wederom meerdere excursies georganiseerd worden. Deze worden aangekondigd via de agenda op de RAVON website. Heb je zelf excursies of zou je die willen verzorgen, dan kun je dat doorgeven aan RAVON. De excursies kunnen dan worden opgenomen in de agenda en we kunnen ondersteuning bieden bij de organisatie. Het traditionele hemelvaartweekend zal in 2014 in Twente en de Achterhoek worden gehouden (zie kader bij Activiteiten op pagina 22).

Geef alle waarnemingen door

Niet alleen waarnemingen van de doelsoorten zijn van belang maar alle waarnemingen van reptielen en amfibieën zijn van grote waarde, ook die van algemene soorten. Wanneer algemene soorten onvoldoende worden doorgegeven is het moeilijker om een achteruitgang voor deze soorten te signaleren. Ook algemene soorten kunnen sterk afnemen door veranderende omstandigheden, denk bijvoorbeeld aan de huismus waarvan het aantal broedparen in Nederland grofweg is gehalveerd tussen de jaren zeventig en negentig.

Daarnaast is het doorgeven van alle waargenomen reptielen en amfibieën ook van belang voor de analyse van de data. De analyse wordt gedaan met zogenaamde occupancy modellen die rekenen met trefkansen (de kans dat een soort wordt waargenomen bij een bezoek). Om deze trefkansen te berekenen zijn zowel positieve waarnemingen als nulwaarnemingen (bezoeken waarbij een soort niet gezien is) nodig. Deze nulwaarnemingen kunnen worden doorgegeven maar ze kunnen ook worden afgeleid van andere waarnemingen wanneer het zeker is dat de waarnemer alle reptielen en amfibieën heeft doorgegeven. Een zogenaamd “complete daglijst”.

Update kaartmodule website

De kaartmodule op de website waarop je kunt zien welke hokken reeds geactualiseerd zijn en welke nog onderzocht dienen te worden is weer geüpdate voor het nieuwe veldseizoen. De verschillende soorten zijn te selecteren door op de afbeelding van de soort bovenaan te klikken of via het uitklapmenu. Neem snel een kijkje op www.ravon.nl/verspreidingsonderzoek om te kijken welke hokken er bij jou in de buurt nog geactualiseerd moeten worden.

Prikkenpaai en watertemperatuur

Beek- en rivierprik zijn beide zeldzame en bedreigde soorten in Nederland. Inzicht in de verspreiding en populatieomvang is belangrijk voor de bescherming van deze soorten. De soorten maken daarom onderdeel uit van het Meetnet Beek- en poldervissen dat RAVON coördineert. Een van de methoden is het tellen van het aantal paaiende prikken in het voorjaar door vrijwilligers. Elk jaar wordt er weer uitgekeken naar de eerste paaiactiviteit.

Onderzoeksopzet

Om meer inzicht te krijgen in de timing van de paai, zijn in 2013 in zes beken waar door vrijwilligers het aantal paaiende prikken geteld wordt, ook watertemperatuurgegevens verzameld. Daarvoor is gebruik gemaakt van dataloggers, die elk uur de watertemperatuur registreren. Vijf van de onderzochte beken bevatten beekprikpopulaties. In de zesde beek (de Kendel) komen beek- en rivierprik samen voor.

Resultaten

In vergelijking tot andere jaren bleek 2013 geen bijzonder goed jaar voor paaiende prikken. In de meeste beken bleef het aantal getelde dieren duidelijk achter bij voorgaande jaren. Waarschijnlijk speelt het erg koude voorjaar hierbij een rol. De eerste paaiende beekprikken werden in 2013 op 1 april gezien in de Oude Beek nabij Apeldoorn. De piek van de paai, waarbij de hoogste aantallen paaiende prikken werden gezien, lag in de meeste beken tussen 10 en 20 april. De start van de paai gaat samen met een duidelijke stijging van de watertemperatuur in alle beken. Het hoogtepunt van de paai vindt plaats bij een watertemperatuur rond de 10 °C. In het Sprengendal zijn ondanks herhaaldelijk zoeken, geen paaiende beekprikken gevonden.

Een uitzondering op het hierboven beschreven patroon vormt de Rode Beek, een zijbeek van de Roer op de Duitse grens. Qua verloop van de watertemperatuur wijkt deze beek niet af van de andere beken. Maar hier beginnen de beekprikken pas eind mei aan hun paai, anderhalve maand later dan in de andere onderzochte beken. De watertemperatuur is hier dan boven de 13 °C gestegen.

Vergelijking met andere landen

De start van het paaiseizoen in Nederland stemt overeen met de gegevens elders uit Europa. Voor de beekprik noemt Freyhof (2011) een paaitemperatuur van 9 °C. In zuidelijke landen als Italië wordt al in februari gepaaid, terwijl de beekprikken in Finland wachten tot juni. Voor de rivierprik wordt eveneens gepaaid vanaf een watertemperatuur van 9 °C waarbij de periode binnen Europa uiteen loopt van eind maart (in Frankrijk) tot medio juni (in Finland).

Meedoen?

In 2014 wordt het onderzoek voortgezet. Heb je interesse om deel te nemen aan het meetnet, kijk dan eens op onze website www.ravon.nl > meetnet vissen.

Woord van dank

Dank gaat uit naar alle vrijwilligers die in 2013 mee werkten aan de tellingen: Matthijs de Vos, Gert Jan Blankena, Romeo Neuteboom Spijker, Arthur de Bruin, Jan Kranenbarg, Johan Thissen, Rob Gubbels, Thijs Belgers, Rick Ruis, Jeroen Demmer, Peter Paul Schollema, Mark Scheepens, Iris van der Laan, Tim Raats, Inge Valkenburg en Ron Schippers.

Frank Spikmans

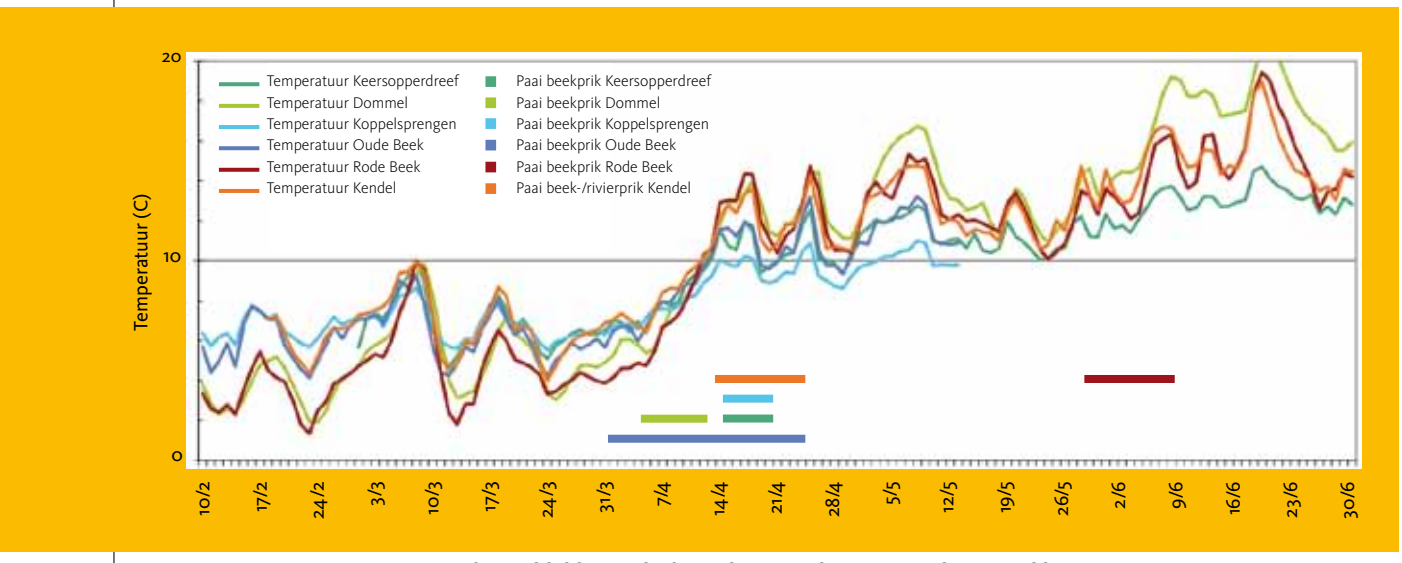

Figuur 1. Watertemperatuur (gemiddelde per dag) in relatie tot de paaiperiode van prikken in 2013.

Zomerkampen

Wij, de NJN en JNM, zijn twee jongerenverenigingen die allerlei activiteiten in de natuur organiseren. Tijdens excursies en (zomer)kampen ga je de natuur in en kijk je naar alle soorten planten en dieren. 's Avonds is er een gezellig spel of kampvuur. In de zomervakantie hebben we extra gave zomerkampen, in de mooiste gebieden. Dus kijk op de websites en kom mee!

www.njn.nl
www.jongerenindenatuur.nl

van 11 tot 25 jaar
Vanaf 10 euro pppn

Nog te jong?
www.natuurontdekkers.nl

Skylge I&I: Piepkamp met de NJN
Ons jaarlijks terugkerend kamp op Terschelling! Speciaal voor jongeren tussen de 11 en 14 jaar. Gezellig met leeftijdsgenoten op kamp. De zee in, vogels spotten, muizen vangen, krabben vangen en rond het kampvuur zitten; een geweldige outdoors ervaring.
Datum: 15 t/m 22 juli en 26 juli t/m 2 aug.

Wadkamp op Vlieland met de JNM
De zon brand op je tent en in de verte krijst een meeuw. Het is tijd om strand, bos en duin te verkennen op het leukste kamp van het jaar. Wil jij ook snorkelen , achter vlinders aanrennen en avondspellen spelen? Kom dan op wadkamp! Speciaal voor deelnemers van 12 tot 14 jaar.
27 juli t/m 1 aug.

Insectenkamp in de ongerepte natuur van de Weerribben met de NJN
Dit mooie natuurgebied is rijk aan prachtige insecten! Met roei – en fluisterbootjes door riviertjes en beekjes varen, waterbeestjes vangen, zwemmen en de natuur in!
Datum: 25 juli t/m 6 aug.

Strandkamp Schouwen Duiveland met de NJN
De zee zit vol met leuke beesten zoals kwallen, garnalen, krabben, zeeprikken, zeesterren en heel veel verschillende soorten vissen. Kom mee snorkelen en korren (met een groot net beesten uit de zee halen) en ontdek hoe mooi de natuur in Nederland onder water is!
Datum: 21 t/m 31 aug.

Zomerkamp Veluwe met de JNM
De Veluwe is een van de mooiste gebieden van Nederland. Dit gebied gaan we ontdekken. Overdag gaan we toffe beestjes vangen en bekijken en 's avonds en 's nachts gaan we wild zoeken in het bos en nachtvlinders vangen op de hei. Speciaal voor deelnemers van 11 tot 14 jaar.
Datum: 21 t/m 27 juli

Waterweek Veerse Meer met de JNM
Wil jij ook lekker zonnen, zwemmen, snorkelen, varen en schelpen zoeken aan het Veerse Meer in je zomervakantie? Ga dan mee op waterweek en ontdek het fantastische zeeland! Deze week is speciaal voor deelnemers van 11 t/m 14 jaar.
Datum: 3 t/m 8 aug.

Nederlanders monitoren ook amfibieën in het buitenland

Amfibieënmonitoring in noordoost Polen: oerbos en kleinschalig cultuurlandschap.

Vijftien jaar geleden ontmoetten wij elkaar als vier jonge studenten in het oerbos van Bialowieza. Gedurende enkele maanden hebben we daar intensief samengeleefd en met anderen een grootschalige amfibieëninventarisatie uitgevoerd. We onderzochten honderden wateren met een schepnet en hadden talloze slapeloze regennachten. De eieren van de heikikkers en bruine kikkers lagen op het smeltende ijs. We hakten gaten in de bevroren bodem om emmers en schermen te plaatsen waarin we vervolgens 1000-den kikkers en padden vingen. En we maakten wonderbaarlijke kanotochten tussen de honderden terugkerende kraanvogels en ooievaars. De koren boomkikkers in de nieuw aangelegde poelen waren oorverdovend. Het was ons eerste intensieve contact met één van de meest intact zijnde ecosystemen van het Europese laagland. De dichtheden en diversiteit aan amfibieën was onvoorstelbaar. Inmiddels zijn we alle vier zeer actief op het gebied van ecologie, educatie en amfibieënbescherming en zijn we in 2013 opnieuw het gebied in gedoken.

In 2013 is de eerste stap gezet om een amfibieën-monitoring-programma op te starten in noordoost Polen, naar het voorbeeld van EPMAC-amfibieën-monitoring in ZW-Spanje (Goverse, 2011; De Vries, et al.2013). EPMAC staat voor Educative and Participative Monitoring for a wider and more effective Amphibian Conservation: “Educatieve monitoring met vrijwilligers voor een vergrote en effectievere amfibieën bescherming”. Deze benadering is succesvol gebleken in

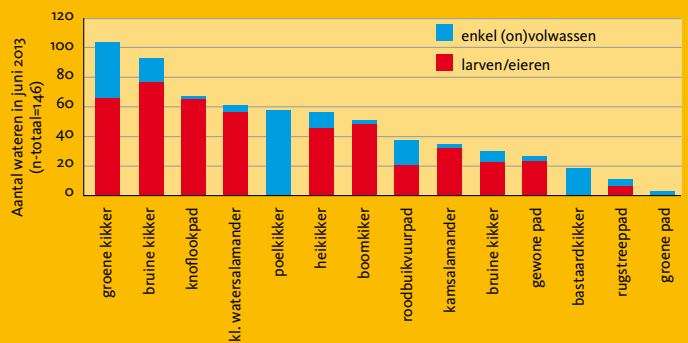

Grafiek: Resultaten EPMAC monitoring noordoost Polen (Bialowieza/ Narew) 2013. Aantal wateren waarin en soort is aangetroffen onderveeld naar levensfase (voortplanting of enkel volwassen dieren), waargenomen bij de bemonstering in juni.

Deze landschapsfoto is zeer illustratief voor het kleinschalige mozaïk-landschap. (Foto: Sergé Bogaerts)

Spanje waar er sinds 2011 jaarlijks twee monitoringsronden zijn geweest. Dit succes is met name te danken aan de deelname van buitenlanders welke lokale deelnemers stimuleren en voor een groot deel de directe kosten dekken. De EPMAC-methode maakt het mogelijk om de ontwikkelingen van de amfibieën populaties op de lange termijn te volgen.

In de winter van 2012/2013 hadden we de monitoring voorbereid in samenwerking met AMBOR, Bialowieza Biodiversity Academy, Natura Cerca, Soontiëns Ecology en Amphi Consult. Voor juni waren de vergunningen georganiseerd en de kaarten met daarop de voorgeselecteerde wateren en de verspreiding van de amfibieën in 1999, vervaardigd. In Juni 2013 was de eerste try-out met een aantal ervaren herpetologen, lokale gidsen en deelnemers. Monitoring is nodig om alle soorten en de ontwikkelingen echt goed in beeld te krijgen.

Het geselecteerde onderzoeksgebied omvat 1200 vierkante kilometer. In 2013 werden 146 wateren systematisch onderzocht, overwegend wateren welke wij ook hadden onderzocht in 1999. Het onderzoeksgebied omvat diverse systemen van het europese laagland: 1. Bossen en kleine open delen in het bosgebied rondom het Bialowieza oerbos; 2. kleinschalig cultuurlandschap rondom het bos; 3. grootschalig (maar extensief gebruikt) meer open cultuurlandschap; 4. het beekdal van de laaglandbeek Narew. In alle deelgebieden is een mozaïek van verschillende biotopen aanwezig. Belangrijk is dat ook hier

Roepende roodbuikvuurpad. (Foto: Jöran Janse)

de tijd niet stilstaat en dat vooral rondom de vallei van rivier de Narew verschillende landbouwontwikkelingen gaande zijn.

De basisdoelstellingen voor de EPMAC monitoring in noordoost Polen zijn:

- het verhogen van kennis en ervaring aangaande herkenning van amfibieën van het Europese laagland in alle levensfasen en hun habitat
- het verzamelen van vergelijkbare data voor evaluatie van de status en dynamiek van amfibieën en hun habitat
- evalueren van de status van zeldzame amfibieën in specifieke ecosystemen in noordoost Polen
- te nemen beschermingsmaatregelen voor amfibieën in de regio vaststellen en naar prioriteit rangschikken

De opzet van de monitoring is dat gedurende 6 dagen in juni overdag 120 voorgeselecteerde wateren systematisch worden onderzocht. Deze voorgeselecteerde locaties waren in 1999 van belang voor amfibieën. Al in het eerste jaar (2013) werd bevestigd dat met de methode populaties van de 12 amfibie-soorten in kaart konden worden gebracht. In ieder van eerdergenoemde vier gebieden worden 30 locaties onderzocht. Er wordt gewerkt in teams die bestaan uit een herpetoloog, een lokale deelnemer en vrijwilligers uit verschillende landen. Gedurende de dag ligt de focus op onderzoek van de aquatische habitat; op een gestandaardiseerde manier wordt het water bemonsterd. Het is van belang dat van alle locaties, per soort, alle levensfasen die worden aangetroffen fotografisch worden vastgelegd. Hiermee kunnen determinatiefouten achteraf worden uitgesloten.

(Foto: Sergé Bogaerts)

Aanvullend worden er avondrondes gemaakt om roepende of migrerende dieren waar te nemen en deze in kaart te brengen. In 2013 hebben we ons, met anderen, opnieuw verbaasd over de enorme rijkdom, diversiteit en dichtheid aan amfibieën, vogels, vissen, reptielen, zoogdieren en ongewervelden in het gebied. Zoals meestal bij veldwerk, heeft ieder van ons onverwachte, nieuwe waarnemingen gedaan.

De nieuwe inzichten die zijn verkregen zullen worden gebruikt voor verder onderzoek en beschermingsactiviteiten in het gebied rond Bialowieza. De deelnemers uit Nederland, België en Duitsland nemen de ervaringen en inzichten mee naar andere gebieden. Dit functionerend landschap in de groene longen van Europa blijkt nog altijd een waardevol referentiegebied voor natuurbescherming in het Europese laagland.

De monitoring in 2014 (9 tot 15 juni) zal opnieuw Wejmutka Bialowieza Biodiversity Academy als uitvalsbasis hebben. Er is al een interessant gezelschap deelnemers waarvan ook wij veel kunnen leren en natuurlijk is er ruimte voor anderen.

Wouter de Vries, Martijn van de Loo, Olimpia Pabian & Jöran Janse

Meer informatie:
www.naturacerca.es/project-epmac
www.ravon.nl > activiteiten
of email naar: wv@naturacerca.es

Knoflookpad. (Foto: Sergé Bogaerts)

(Foto: Wouter de Vries)

Predatie op juveniele ringslangen

Predatie juveniele ringslangen en eieren, broeihoop 10 op 29 en 31 augustus 2013.

In Nieuw Wulven (tussen Houten en Bunnik) zijn 8 broeihopen aangelegd voor de ringslangen verdeeld in drie monitoor-routes. Tijdens het omzetten van de broeihopen in voorjaar 2013 hebben we in totaal 2.675 lege eierschalen gevonden. Met dit resultaat zijn we erg tevreden, de ringslang voelt zich hier thuis en de broeihopen worden door hen gewaardeerd!
Op onze route liggen twee broeihopen en een houthoop (waar de ringslang zich kan verstoppen of overwinteren). Onder de zeiltjes van vijverfolie en golfplaatjes die we op en bij de broeihopen leggen, treffen we vaak ringslangen aan.

Schokkende ontdekking
Begin augustus tijdens het monitoren ontdekten we grote gaten in de broeihopen die eruit zagen als een hol van een zoogdier. Uit deze gaten waren eieren gewerkt die dichtbij het gat lagen, sommige waren lege eischalen en anderen met nog een juveniel ringslangetje erin. Deze gaten werden half augustus steeds groter en ook lagen er steeds meer lege eischalen en eieren waar nog een overleden juveniel inzat.
We schrokken pas echt toen we eind augustus een ware slachtpartij aantroffen op een van de broeihopen en in mindere mate ook op de andere broeihoop. Meer dan 75 juveniele ringslangetjes lagen kapot gebeten of gepikt in groepjes op de broeihoop, ook nu waren er weer veel eieren uit de broeihoop gewerkt met in vele nog aangevreten juvenielen. Al deze juvenielen en eieren lagen dicht bij de grote gaten en niet in de nabijheid van de zeiltjes. Dit hadden wij nog niet eerder meegemaakt. Bij en op de broeihoop lagen diverse vogelveren van vermoedelijk de fazant en uitwerpselen van een zoogdier. Tot en met begin september hebben wij dode juvenielen en uit de broeihoop gewerkte eieren gevonden, bij de ene broeihoop meer dan bij de andere.

Mogelijke predatoren
Een vrijwilliger heeft dode juvenielen voor onderzoek gebracht naar het Dutch Wildlife Health Center in Utrecht. In hun onderzoeksrapport vermelden zij dat de afstand van de verwondingen 3 cm tot 1,5 cm is. Het was voor hun slecht te beoordelen, maar als mogelijke predator noemen zij de bunzing. Onze informatie met foto's hebben wij naar onze werkgroepleden gestuurd en ook naar RAVON. Als eerste indruk werden de volgende predatoren geopperd: de fazant, bunzing, marter, bruine rat, egel, das en woelrat. Een egel eet wat hij nodig heeft en doodt niet nog meer voedsel. Dit geldt eigenlijk ook voor fazanten. De fazant zou een dader kunnen zijn omdat wij veren vonden op de broeihoop en hij ook wel reptielen eet, echter de verwondingen lijken meer op bijtsporen dan pikwonden. De woelrat eet merendeels planten, we hadden er eerder een aangetroffen in een broeihoop tijdens het omzetten. De das hebben wij nog niet gezien in Nieuw Wulven maar deze heeft dichtbij een burcht in Rhijnauwen. De bunzing is een mogelijke dader. Het beeld dat we aantroffen past ook wel bij het gedrag, namelijk instinctief prooien doden zodra en zo lang die bewegen. De bruine rat doet dat ook in bepaalde omstandigheden. Vaak wordt de bunzing aangewezen als dader van gedode en deels aangevreten padden, kikkers of salamanders, maar als er hoopjes van dit soort prooien bijeen gevonden worden, kunnen ook bruine ratten als dader aangemerkt worden. Dit laatste komt veel vaker voor dan bunzingprooien. Als zo'n deels al aangevreten amfibie ergens ligt, natuurlijk komen er dan allerlei aaseters, zoals kraaien en spitsmuizen, er ook van eten. Op het laatst kun je dan helemaal niet meer zien wie het dier gedood heeft.

Vervolgonderzoek
Als we zekerheid willen, dan zou een cameraval een goede oplossing kunnen zijn, maar deze is wel gevoelig voor diefstal en zal dus heel strategisch, uit het zicht en met weinig ruchtbaarheid opgesteld moeten worden.
Wij zijn benieuwd of er elders in het land ook dergelijke ervaringen zijn op broeihopen.

Henny Honkoop en Els Tove
Ringslangenwerkgroep Houten

Uitwerpselen van een zoogdier bij de broeihoop.
(Foto's: Henny Honkoop en Els Tove)

Update Italiaanse kamsalamander

In schubben & slijm nummer 6 (2010) is al over de Italiaanse kamsalamander (*Triturus carnifex*) bericht. Deze soort lijkt sterk op onze inheemse kamsalamander (*Triturus cristatus*) en kan concurreren en hybridiseren met de vrij zeldzame inheemse soort. Sinds 2010 is er het nodige gebeurd rondom deze soort; tijd voor een update.

Italiaanse kamsalamanders in waterfase (Foto: Jelger Herder) en in landfase (Foto: Sergé Bogaerts). De gele rugstreep is heel karakteristiek.

Onderzoek 2011-2012

In 2011 en 2012 is door onderzoek van RAVON en van Bureau Natuurbalans-Limes Divergens in opdracht van Team Invasieve Exoten gebleken, dat de Italiaanse kamsalamander veel ruimer verspreid is dan we dachten. Vanaf 1997 is de soort in meer dan 30 wateren aangetroffen in het gebied tussen Vierhouten, Schaveren, Apeldoorn en Nieuw-Milligen. Uit genetisch onderzoek van Naturalis Biodiversity Center en RAVON in opdracht van het Team Invasieve Exoten, blijkt de verspreiding nog wat ruimer dan gedacht. Willem Meilink gaf hierover een boeiende presentatie op de RAVON-dag van 2013. Bovendien blijkt er op aanzienlijke schaal vermenging van genetisch materiaal tussen inheemse en Italiaanse kamsalamanders op te treden. Dit is een zeer ongewenste ontwikkeling.

Geef waarnemingen door

Het is dan ook belangrijk om kamsalamanders op de Veluwe aandachtig te bekijken en waarnemingen door te geven. Maak van afwijkende dieren altijd foto's van de boven-, zij- en onderkant! Door het genetisch onderzoek is duidelijk geworden dat hybriden niet altijd goed te herkennen zijn, maar laten we in elk geval zoveel mogelijk informatie over afwijkende exemplaren verzamelen. Een herkenningskaart van de inheemse en Italiaanse kamsalamander is te downloaden op www.ravon.nl.

Inzet eDNA 2013

Om onderzoek naar de verspreiding van de Italiaanse kamsalamander verder te vereenvoudigen, hebben SPYGEN en RAVON in 2013 goede eDNA-primers ontwikkeld. Nu kan de aanwezigheid van deze soort dus aan de hand van een watermonster worden aangetoond (zie: www.environmental-dna.nl).

Om te onderzoeken of we de rand van het verspreidingsgebied inmiddels in beeld hebben, zijn 56 watermonsters van net buiten de tot nu toe bekende rand van het verspreidingsgebied geanalyseerd. De resultaten wijzen op een ruimere verspreiding dan gedacht aan de uiterste oostrand van het bekende verspreidingsgebied. Deze informatie wordt gebruikt om eventueel vervolgonderzoek en eventuele bestrijdingsacties zo efficiënt mogelijk uit te kunnen voeren.

Jeroen van Delft

Migratie en habitat grote modderkruiper in de Rijnstrangen

In de periode maart 2012 tot en met juni 2013 is de migratie en habitatvoorkeur van een gezenderde populatie grote modderkruipers onderzocht in een sloot in de Rosandsepolder. Het onderzoekstraject is ca. 2,5 km lang en loopt vanaf het uiteinde van de sloot tot aan een gemaal. Bij hoog water treedt het gemaal automatisch in werking om het water uit de polder te pompen.

Onderzoeksopzet

Vanaf maart 2012 is gestart met het merken van grote modderkruipers. De dieren werden gevangen met een electrovisapparaat en vervolgens voorzien van een PIT-Tag (Passive Integrated Transponder) die in de buikholte werd geïmplanteerd. Alleen adulte dieren met een lengte van tenminste 14 cm kregen een zender. Het grootste vrouwtje was 29.9 cm lang en het grootste mannetje 22 cm lang. In het totaal werden 27 dieren gemerkt die middels een unieke PIT code individueel gevolgd konden worden. Met behulp van een mobiel ontvangststation werd de positie van de grote modderkruipers in het onderzoekstraject gedurende ruim een jaar 1-2 wekelijks bepaald. Bij elke monitoringsronde werden, naast de vindplaats, ook de gegevens van de habitat genoteerd. In totaal zijn tussen begin maart 2012 en midden juni 2013 54 onderzoeksrondes uitgevoerd waarbij ongeveer 450 detecties zijn gedaan.

Nederlands record grote modderkruiper, tot nader bewijs geleverd, is vrouwtje van 29.9 cm. (Foto: Fred Wielink)

Habitatgebruik en migratie gedurende de seizoenen

Vanaf het begin van het voorjaar verspreiden de dieren zich over de sloot. De meeste dieren vertoonden hierbij een stroomopwaarts migratie. De wekelijkse migratieafstand varieerde van enkele honderden meters tot zelfs 1000 m. In de loop van het voorjaar groeit de sloot dicht met waterplanten. In deze tijd hebben de dieren zich over de sloot verspreid in de delen met veel watervegetatie. Op enkele plaatsen waren de dieren gedurende enkele weken in de april dicht bij elkaar aanwezig. Paai kon niet direct worden vastgesteld, maar later werd op een van deze locaties een juveniele grote modderkruiper aangetroffen.

In de zomer zakt het waterpeil dusdanig dat grote trajecten droogvallen en alleen enkele diepere gedeelten waterhoudend blijven. Het grootste deel van de gezenderde dieren migreerde voorafgaand aan de droogval naar deze diepe delen. Een vijftal dieren groef zich gedurende de droogval in, in de slootbodem. Twee van deze dieren werden na de droogval (ruim 2 maanden later) levend teruggevonden. Van twee dieren verdween kort na de droogval het signaal, van een ander dier werd alleen de zender in de modder teruggevonden.

Verdwijning en conditie van de gezenderde dieren

In de loop van het onderzoek verdween een deel van de gezenderde vissen. Dit gebeurde met name tijdens de droge periode. Het vermoeden bestaat dat een relatief groot deel van deze dieren door watervogels en andere predatoren is gevangen, omdat de PIT-Tags niet werden teruggevonden (bij sterfte in de sloot zelf zouden de PIT-Tags nog steeds een signaal af geven). Deze hypothese wordt ondersteund door de vangst van een dier met bijtsporen in de droge periode. Ook werden egelsporen bij een in de modder verscholen modderkruiper gezien. Een andere mogelijkheid is dat dieren uitgemalen zijn naar het slootdeel stroomafwaarts van het gemaal, maar het merendeel van de dieren verdween in een periode van droogte toen het gemaal niet aanstond. In de periode dat er ijs lag ontvingen we zelfs een signaal van onder het ijs voorbij zwemmende grote modderkruipers.

Dankwoord

Het onderzoek en deze publicatie is mede tot stand gekomen dankzij een bijdrage uit het door het Prins Bernhard Cultuurfonds beheerde Meester Prikkebeen Fonds. Het onderzoek is verder mede mogelijk gemaakt dankzij materialen en kennis van RAVON en Waterschap Rijn & IJssel.
De volgende personen wil ik hartelijk bedanken voor hun bijdrage bij het uitvoeren van de onderzoeksronden: Arthur de Bruin, Gerrit Kolenbrander, Jan Kranenbarg, Jeroen Demmer, Jöran Janse, Joris Diehl, Karine Valk , Marchje Pronk, Matthijs de Vos, Maxim Blauw, Mick Vos en Nick Pruijn.

Fred Wielink

Vissen van vroeger in het Dommeldal:

Kwabaal, grote modderkuiper en negen-euger

Hoe zag het Dommeldal en de oude meanders nabij Sint Oedenrode er in de jaren '40, '50 en '60 van de vorige eeuw uit? Welke visstand was er aanwezig en welke nu zeldzame vissoorten werden er gevangen? Mark Scheepens interviewde de 81 jarige Dhr. Pieter de Koning uit Sint Oedenrode over de Dommel en de visstand in het verleden.

Kwabaal, grote modderkruiper, rivierprik. (Tekeningen: Heinrich Harder)

Vissen met fuiken en plaatjes

Pieter de Koning uit Sint Oedenrode had vroeger met zijn vader toestemming om in het Dommeldal in Sint Oedenrode te vissen. Vanaf 1940 tot 1970 is Pieter hiervoor veel in het Dommeldal aanwezig geweest. Er werd vooral gevist op paling en zeelt voor consumptie. Grote Modderkruipers en kwabalen kwamen regelmatig als bijvangst voor. Naast het plaatsen van fuiken die voornamelijk werden gemaakt door de zussen van Pieter, werd ook gevist met houten platen waarop haakjes met aas werden gespijkerd. De plaatjes werden aan de bodem bevestigd en regelmatig voorzien van vers aas. Dit was volgens Pieter een goede methode om paling te vangen. Aanvullend werd ook nog gevist met zelfgemaakte hengels. Veelal werden de fuiken net voor het opkomend hoog water gezet en vaak ook niet eens in sloten of greppels maar laagten in weilanden. Pieter de Koning: "Mijn pa wist precies waar wij die fuiken moesten zetten, altijd op lage plekken in weilanden en greppels in weilanden waarlangs zich het water terugtrok naar de Dommel ". Als het water zich terugtrok werden de fuiken geleegd.

Paling, grote modderkruiper, kwabaal en rivierpik

Met name na afloop van een overstroming werden bij aflopend water grote hoeveelheden paling, maar ook kwabaal, grote modderkruiper en soms ook negeneugers (rivierprik) aangetroffen in de fuiken. De kwabaal werd in een drietal oude meanders aangetroffen en bij aflopend water in de overstromingsvlakte. De grote modderkruiper was een vrij algemene vissoort en werd regelmatig gevangen in ten minste 7 meanders langs de Dommel. Ook in de uiterwaarden van de Dommel was de grote modderkruiper regelmatige bijvangst in de fuiken wat aangeeft dat de soort zich tijdens hoogwater vanuit de oude meanders verspreidde. Recent onderzoek toonde aan dat de soort nog steeds in ieder geval één van de oude meanders voorkomt. In de periode april-mei werden volwassen rivierprikken soms in grote aantallen gevonden. Pieter de Koning: "Als de negeneuger in de fuiken aanwezig was dan waren het er vaak tientallen. Met die negeneugers konden we helemaal niks (refererend aan het feit dat ze niet te eten waren). Ons pa stond dan altijd te mopperen, weer die verrekte negeneugers". Ze hadden het formaat van paling, hetgeen beekprik uitsluit.

Veranderingen in het Dommeldal

Daar waar Pieter en zijn vader toestemming hadden om te vissen en er veel vis aanwezig was, werd gevist. De meest beviste plekken waren de Moerkuilen (veenplas) en Dommelbeemden (hooilanden in beekdal) en oude meanders nabij de Boskant waar Pieter vroeger gewoond heeft. Naast locaties in het Dommeldal werden ook slootjes bij Boskant en Sint-Oedenrode bevist. Deze slootjes stonden in open verbinding en Pieter en zijn vader wisten er een aantal zeer goede drinkkuilen voor vee die later in de zomer vaak de enige plekken waren waar water aanwezig was en waar de vis in terecht kwam. Deze drinkkuilen werden dan met fuiken bevist. Kenmerkend aan het Dommeldal tot ongeveer 1960 was het gevarieerde reliëf. Veel bolle akkers afgewisseld met laagten, moerasjes, houtwallen en steilranden. Pieter de Koning: "Veel van die akkers zijn in de jaren '60 en '70 vlak gemaakt door de bolle delen af te vlakken naar de natte delen toe. De Dommel trad ieder jaar in het najaar buiten zijn oevers en het hele dal was in de winter vaak één grote watervlakte. Het water trok zich in de loop van april/mei pas terug maar in een aantal delen bleef tot juli het water nog in de wei staan. Het dal was dus veel natter en wat reliëf betreft veel gevarieerder en mooier". Vroeger waren de oude meanders kraakhelder en zonder al te veel waterplanten. Pieter de Koning: "Na de jaren '50 raakten de meanders steeds meer dichtgegroeid met waterplanten zoals waterscheer (bijnaam voor Krabbenscheer)". Daarna werden er steeds meer karpers uitgezet en werd het water troebeler. De oude meanders werden na de jaren '70 ook steeds minder soortenrijk.

Mark Scheepens Waterschap De Dommel

Waarnemingen van Pieter de Koning van de kwabaal, grote modderkruiper en rivierprik in het Dommeldal (1940-1960).

RAVON-activiteiten 2014

Naar een nieuwe Atlas van de Nederlandse Zoetwatervissen
De eerste Nederlandse visatlas met verspreidingskaarten, geschreven door Henrik de Nie, verscheen in 1996. Sindsdien is de belangstelling voor vissen sterk toegenomen en vanaf 2000 is er met veel enthousiasme gewerkt aan provinciale visatlassen. Veel vissoorten lijken weer toe te nemen als gevolg van de verbeteringen in waterkwaliteit, habitat en migratiemogelijkheden. Er zijn echter ook soorten waar het juist slechter mee gaat, en er is een sterke toename van "nieuwe" soorten die zijn uitgezet of Nederland vanuit andere stroomgebieden bereiken. Hoog tijd dus voor een nieuwe atlas! RAVON & Sportvisserij Nederland hebben hiervoor het initiatief genomen. Het wordt een prettig lezend naslagwerk met veel mooie foto's. Het streven is om de nieuwe atlas in 2016 te presenteren, precies 20 jaar na de atlas van De Nie.
Hoewel er al veel gegevens zijn (o.a. verzameld voor provinciale atlassen) is er nog steeds een belangrijke rol weggelegd voor vrijwilligers om visgegevens te verzamelen op plaatsen waarvan geen of weinig gegevens zijn. Dit voorjaar wordt een website gelanceerd met meer informatie over het atlasproject en hoe je hieraan een bijdrage kunt leveren.
Jan Kranenbarg

Vissenweekend 2014
Het jaarlijkse Vissenweekend vindt plaats van vrijdagavond 19 september tot en met zondag 21 september vanuit het Zeeuwse Burgh-Haamstede. Deze locatie ligt centraal in de Nederlandse delta waardoor we, voor het eerst in de historie, naast zoetwatervissen ons ook richten op brakwater- en zeevissen. Het Vissenweekend is in 2014 een samenwerking van Het Zeeuwse Landschap, Stichting Anemoon en Stichting RAVON. De locatie en het samenwerkingsverband hebben alles te maken met het samenstellen van een atlas van de Zeeuwse vissen (zeeland.vissenatlas.nl). In 2014 wordt er hard gewerkt om het verspreidingsbeeld van de verschillende vissoorten compleet te krijgen. Programma Vissenweekend en wijze van aanmelden volgt nog.
Martijn Schiphouwer & Arthur de Bruin

Hemelvaartweekend 2014
Het jaarlijkse hemelvaartweekend zal dit jaar plaatsvinden van woensdagavond 28 mei t/m zondag 1 juni. Het wordt gehouden in Twente en de Achterhoek. Onze standplaats is een groepsaccommodatie ten zuidwesten van Enschede. Het programma omvat zowel excursies naar gebieden waar bijzondere soorten voorkomen als naar gebieden van waaruit we al enkele jaren geen nieuwe waarnemingen van bepaalde soorten hebben ontvangen. Het weekend is toegankelijk voor iedereen met interesse in reptielen, amfibieën en vissen.
De nadruk ligt op het verzamelen van zoveel mogelijk gegevens over het voorkomen van reptielen en amfibieën. Tijdens het weekend wordt er in kleine groepjes geïnventariseerd. Naast deze excursies worden er 's avonds ook lezingen gegeven en is er de traditionele soortenquiz. Er zullen voldoende ervaren veldmensen meegaan, zodat er ook wat te leren valt op dit weekend.
De kosten voor het weekend zijn nog niet bekend; deze zijn afhankelijk van eventueel te ontvangen subsidies. Opgave kan via het formulier op de RAVON website vanaf 12 april 2014. Kijk dan op ravon.nl onder Activiteiten bij Hemelvaartweekend voor meer informatie.
Jelger Herder

In 2013 vond het Hemelvaartweekend plaats in Zuid-Holland. Het verslag is te downloaden via www.ravon.nl

Activiteitenoverzicht

Datum	Aanvang	Locatie	Titel
12-04-2014	11.00 u	Boskoop	Ringslangexcursie bij twee Boskoopse tuinders
23-04-2014	15.00 u	Assen	Lezing over Ranavirus
02-05-2014	18.00 u	Spanje	Monitoringsweekend Sierra Norte de Sevilla
09-06-2014	17.00 u	Polen	Monitoringsweek Bialowieze & Narew
21-06-2014	16.00 u	België	Weekend Olloy sur Viroin

Er zullen de komende maanden weer veel excursies en andere activiteiten gepland worden: kijk voor actuele informatie op de activiteitenpagina op de RAVON website!
Wilt u uw activiteit(en) opnemen in deze nieuwsbrief, geef dit dan door aan de redactie: k.joosten@ravon.nl

Contactpersonen

Regiocoördinatoren en Werkgroepen (gesorteerd op voornaam)

Naam	Regio/werkgroep	Contactgegevens		Projecten MA	MR	VO RA	MV
Annie Zuiderwijk	Duinen Eilanden	annie.zuiderwijk@naturalis.nl	020 6255103		■		
Antje Ehrenburg	Duinen Waternet	antje.ehrenburg@hccnet.nl	023 5248391	■	■		
Arnold van Rijsewijk	West-Brabant	a.rijsewijk@ravon.nl	024 7410600		■		
Arthur de Bruin	Vissenwerkgroep Overijssel	a.debruin@ravon.nl	024-7410602				■
Carla van der Maas	Het Gooi	carlavandermaas@live.nl	06 38393861	■			
Conn Barrett	Duinen Zuid Holland	connpbarrett@yahoo.com	071 5790341		■		
Dick van Dorp	Drenthe & Groningen	dvandorp@home.nl	0593 525620		■		
Domin Dalessi	Noordoost-Brabant	d.dalessi@onsbrabantnet.nl	040 2855216		■		
Edo Goverse	Werkgroep Noord-Holland	e.goverse@uva.nl	020-5257331	■		■	■
Fabrice Ottburg	Werkgroep Poldervissen	fabrice.ottburg@wur.nl	06 51527364				■
Gerrit Kolenbrander	Gelderland	g.kolenbrander@versatel.nl	06 42900618	■	■	■	
Gert Jan Blankena	Vissenwerkgroep De Prik	g.blankena@upcmail.nl					■
Hans Eckhardt	Werkgroep KNNV Walcheren	jeckh@zeelandnet.nl				■	
Jeroen Huisman	Vissenwerkgroep Groningen/Drenthe	jeroenhuisman@hotmail.com					■
Jeroen Reinhold	Flevoland	reinhold@landschapsbeheer.net	0320 294939		■		
John Melis	Friesland	johnmelis@chello.nl	06 46524630	■		■	■
Kees Musters	Werkgroep KNNV Walcheren	cjmmusters@zeelandnet.nl				■	
Leon Wieteler	Twente	leonwieteler@chello.nl	0545 473185		■		
Martin Albers	Twente	ravon@concepts.nl	06 38229941	■		■	
Martin Melchers	Omgeving Amsterdam	martmelchers@gmail.com	020 6650925		■		
Marcel Gutter	Utrecht	marcel.gutter@provincie-utrecht.nl	030 2582589		■		
Matthijs de Vos	Gelderse vissers	geldersevissers@gmail.com	06 24495775				■
Michel Kapelle	Noordwest-Brabant	mawkapelle@gmail.com	06 22984575	■			
Paul vd Linden	PWN Noord-Holland	paul.vd.linden@pwn.nl	06 51419637	■	■		
Pedro Janssen	Adderonderzoek NL	pedro@plex.nl	0478 514805			■	
Pepijn Calle	Vissenwerkgroep Zeeland	p.calle@hetzeeuwselandschap.nl	0113-569110				■
Richard Struijk	Visatlas Zuid-Holland	r.struijk@ravon.nl	024 7410607				■
Ruud Luntz	Duin en Kruidberg	r.luntz@natuurmonumenten.nl	06 54295218		■		
Sander Hunink	Noordoost-Brabant	s_hunink@hotmail.com	06 18370282			■	■
Stephan Huijgens	Limburg	danzigiv@gmail.com	06 53325705	■		■	
Teddy Dolstra	Friesland	tdolstra@xs4all.nl	06 21686354				■
Ton Lenders	Limburg	tlenders@home.nl	0475 537045		■		
Vincent van der Spek	Duinen Waternet	vincent.van.der.spek@waternet.nl	020 608 75 75		■		
Wim Andela	Friesland	w.andela1@kpnplanet.nl	058 2882693		■		
Wim vd Heuvel	Noordoost-Brabant	wam.heuvel@home.nl	06 14425177	■		■	
Wim de Wild	Utrecht	wim.de.wild@ziggo.nl	030 6963771	■			

MA = Meetnet Amfibieën
MR = Meetnet Reptielen
VO RA = Verspreidingsonderzoek Reptielen en Amfibieën
MV = Meetnet Beek- en Poldervissen

Invoerportaal Meetnet Amfibieën

http://amfibieen.invoerportaal.nl

Sinds januari 2014 is het invoerportaal NEM Meetnet Amfibieën online. Dankzij dit huzarenstukje van de bouwers van het portaal kunnen waarnemers nu zelf hun monitoringsgegevens invoeren. Alle waarnemers hebben inmiddels per e-mail een inlogcode en handleiding ontvangen. Op de website van het portaal is een handleiding beschikbaar waarin alle mogelijkheden van het portaal staan beschreven.

Telgebieden

De inlogcode geeft toegang tot eigen telgebieden. Middels een mappenstructuur worden telgebieden, wateren, jaren en afzonderlijke bezoeken overzichtelijk weergegeven. Door het selecteren van een water in het telgebied wordt een satellietkaart weergegeven met de ligging van het betreffende water.
Mocht de locatie niet geheel correct zijn, dan kunnen waarnemers dit zelf aanpassen, net als de diverse parameters met karakteristieken van het betreffende water onder de kaart.

Veldbezoeken aanmaken

Bij het aanmaken van een nieuw veldbezoek kunnen nu ook nieuwe parameters worden opgenomen die van belang kunnen zijn voor het veldbezoek, zoals de temperatuur, windkracht en –richting, bewolking en neerslag. Detailgegevens worden in de nabije toekomst steeds belangrijker, dus hoe meer detailgegevens worden ingevuld hoe beter! Naast de verplicht in te voeren velden, kunnen nu ook details van de waarneming en foto's worden doorgegeven.

Dataverwerking

Het invoerportaal wordt aangesloten op de Nationale Databank Flora en Fauna (NDFF), dus hoeven tellingen niet meer via Telmee.nl of Waarneming.nl te worden doorgegeven als ze via het invoerportaal zijn ingevoerd.

De waarnemers die geen internet hebben kunnen nog steeds het papieren telformulier gebruiken. Deze worden op verzoek per post opgestuurd.

Meedoen?

Kijk dan op de website van het portaal onder het kopje '*kaart telgebied*' om te zien of er een vacant telgebied bij je in de buurt ligt. Of begin op een geheel nieuwe plek te monitoren door je hiervoor aan te melden.

Alle waarnemers die meedoen, succes met het monitoren dit jaar!

Edo Goverse
Landelijk coördinator Meetnet Amfibieën
e.goverse@uva.nl

